

Nem tudom már, kitől hallottam vagy olvastam, hogy nincs makacsabb betegség a honvágnál: együtt születik az emberrel s a halál pillanatában sem hagyja el. Természetesen csak azok érzik és szenvednek miatta, akiket a sors idegen tájakra, idegen környezetbe vetett, és pedig úgy, hogy nincs bennük annak a tudata, hogy bármikor könnyen visszatérhetnének, vagy hogy pusztán a saját elhatározásuktól függ a visszatérés ott-honukba, hazájukba, a velük egy nyelvet beszélő, rokongondolkodású emberek közé. Nagyon feltehető, hogy a honvágy olyan régi, mint maga az emberi szív, s az sem valószínű, hogy megnyilatkozási formái valaha is változtak volna. Anál inkább csodálkozhatunk azon, hogy tudományos felismerése és megnevezése oly sokáig késett. A XVI. század második feléig. Ezt állítja és erre hoz fel bizonyítékokat *Fritz Ernst* svájci összehasonlító irodalomtörténész, aki nagy figyelemmel fogadott, úttörő vizsgálódásokat végzett ebben az irányban.

A szerző legelső adata arra, hogy a honvágyat már nem egyszerűen érzélgősségnek, hanem betegségnek tekintik, 1569 március 14-éről való. Ezen a napon jelentette *Ludwig Pfyffer* tábori felcser a luzerni tanácsnak, hogy a gondozásába vett sebesültek közül *Sonnenberg* zászlós „gestorben von heimwe“, honvágyban meghalt. Az érdekes bajmegállapítás azonban nyilván csak fejcsóválásra készítette a kanton atyjait, mert *Pfyffert* is, meg jelentését is tökéletesen elfelejtették. Mutatja, hogy amikor a honvágyról Európaszerte megindult a vita, *Pfyffert* már senki se említi, még a vita megindítója, *Johannes Hofer* sem, noha ő bázeli orvos, tehát hasonlóképpen svájci polgár volt. *Hofer* 1688-ban doktori értekezést nyújtott be a bázeli orvosi karon ezzel

a címmel: „Dissertatio medica de Nostalgia oder Heimweh.“ A fiatal kutató két dolgot akart. Az egyik, hogy ismerjék el szabályos betegségnek a honvágyat, a másik, hogy a betegség szakszerű megjelenésére fogadják el az általa javasolt „nostalgia“ kifejezést. Utóbbi *Hofer* a „nostos“ (hazatérés) és „algos“ (fájdalom) görög szavakból szerkesztette össze.

Hofer megrajzolta a honvágy körképét is, mint *Ernst* mondja, annyira találó vonásokkal, hogy ez a körkép lényegében ma is elfogadható. A betegnek nincs étvágya s ha eszik is valamit, gyomra nem emésztí meg kellőképpen az ételt. Izmai ernyedten mozognak, vére vontatottan és besűrűsödve jár az erekben, szíve fáradt és szorongásokat okoz. A kiválasztó szervek „eldugulnak“, láz lép fel s hamarosan bekövetkezik a halál. Mindez pedig azért — érvel *Hofer* —, „mert a helytelen képzelőerő nyomán az idegnedv mindig csak egy és ugyanazon utat tesz meg az agyban s így főleg csak egy eszmét, a hazába való visszatérés eszméjét tartja felszínén“. Foglalkozik *Hofer* azzal a kérdéssel is, hogy mit tehetnek ellene az orvosok. Szerinte helyes, ha izzasztáshoz, érvágáshoz, hánytató-, altató- és hajtószerekhez folyamodnak, gyakran azonban csak az segít, ha a beteget visszaengedik vagy visszaküldik hazájába.

Feltűnő *Hofer* értekezésében, hogy ismételtlen hangoztatja: téves az a nézet, mintha a honvágyat csakis a svájciak, különösen a berniek kaphatnák meg. Megvan rá azonban az alapos oka, amelyből — mint *Ernst* kifejti — nyomban megértjük azt is, hogy miért éppen Svájcban fedezték fel a honvágy betegség-jellegét. Köztudomású, hogy azokban az időkben szép számban szolgáltak mindenütt svájci zsoldosok. Derék katonák voltak,

akiket megbízóik nagy becsben tartottak s jól meg is fizettek, csak azt rótták fel hibájukul, hogy sűrűn akadnak köztük olyanok, akik nem várják meg a szerződésük lejártát, hanem fogják magukat s visszaszöknek hazájukba. A szökevények rendszerint arra hivatkoztak, hogy leküzdhetetlen vágy támadt bennük az otthoni tájak és emberek után. Ez a jelenség, amelyet már „svájci nyavalyaként“ emlegettek a külföldön, kellemetlenül érintette magukat a svájciakat is, főleg a kormányzati szerveket, mert már attól kellett félniök, hogy a nemzeti becsület meg veszendőbe.

Igy azután nem kétséges — írja Ernst —, hogy Hofer értekezésének egyik s talán nem is utolsó célja a fenyegetettnek vélt nemzeti becsület megvédése volt. Erre vall az is, hogy röviddel utána a zürichi Johann Jakob Scheuchzer már kimondottan „a nemzet becsületének megmentése okából“ irt egy könyvet, amelyben a „nosztalgiát“ taglalja. A honvágy — bocsátja előre Scheuchzer — komoly betegség, amelynek kényszerítő következményei alól nem vonhatjuk ki magunkat. Nincs szó tehát arról, mint-ha a svájci katonák cserbehagynák a zászlót, amelyhez hűséget esküdtek. Nem erkölcsi, hanem fiziológiai természetű a baj, amelyet „a légköri nyomás“ különbözősége vált ki. „Mi, svájciak — úgymond — Európa legmagasabb hegyvidékén élünk. Az ereinkben levő belső levegő alkalmazkodott a levegőszlophoz, amely magas lakóhelyünkön reánk nehezedik. Már most ha a svájci polgár mélyebb területekre ér, emelkedik a levegő külső nyomása s ez a változás megzavarja szervezetünk egyensúlyát. Megbetegedünk — honvágyban, vagyis a sóvárgásban tisztább, könnyebb és ritkább levegő után. A legtermészetesebb és legbiztosabb gyógyszer ilyenkor a hazatérés. Az idegen tiszt uraknak és a katonarvos uraknak mindenesetre ezt a taná-

csot adnám: Ha olyan helyen tartózkodik a beteg, amelynek közepében magas hegyet vagy tornyot találni, küldjék fel oda huzamosabb időre a beteget, hadd töltökezzék könnyebb s nem olyan nyomásztó levegővel.“

Scheuchzer könyve még a Hoferénél is szélesebb visszhangot keltett. Franciák, németek, olaszok is hozzászóltak. A honvágy tudományos problémává nőtte ki magát, amelynek máig meg nem szűnő irodalma támadt. A tudósok mellett azután hamarosan megszólaltak a költők is, akik immár feszélyezettség nélkül, a maguk módján és megkapó színekkel dicsőítették ezt az ősi rokonszenves emberi érzést. Svájcban szinte versengve énekeltek meg az alpesi kürtöt, amelynek elhaló zengésére megdöbben a strassburgi sáncok a katonák szíve. Mindenesetre hatalmas és gazdag szellemi ív az, amelynek kiinduló pontjában Hofer fiziológiai értekezését, záró pontjában Novalis költészetét látja Fritz Ernst, azét a Novalisét, aki már kozmikus távlatot ad a honvágynak: „Hová is tart az életünk? Mindig hazafelé.“

*

Hosszú időn át inkább csak a képekről és útleírásokból ismert, színes külsőségei miatt foglalkoztatta képzeletünket a muzulmán világ. Nyilván, mert kevésbé látunk okot arra, mint az érdekeltebb nemzetek tagjai, hogy szorgos figyelemmel kísérjük az ott megindult hatalmas változásokat. Pedig ha már korábban is, akkor most a szuezi válságból éppenséggel kitűnhetett, hogy nagyon is történnek arafelé az egész emberiség életére kiható események. Ami ott fojyik, lényegében nem más, mint a modern technikai civilizáció gyorsütemű átáramlása, a maga elkerülhetetlen politikai és társadalmi következményeivel: szociális átrétegződés, függetlenedő államiság, gyarmati kötöttségek megszűnése. S

érthető, hogy nem jár bizonyos földrengés nélkül, ha egy 250—300 milliós népcsoport helyet kér és nyit magának a napos oldalon.

Sok izgalmas kérdés merülhet fel ezzel kapcsolatban. Közéjük tartozik az is, hogy most, amikor a jobbára európai főiskolákon nevelkedett mohamedán vezetők hozzáfogtak országaik felszabadításához és társadalmuk átalakításához, mennyiben tud majd alkalmazkodni az izlám, mint vallás és életforma is, azokhoz az eszményekhez és értékekhez, amelyeket egy tőle mégis csak idegen kultúrából vett át. Nagyrészt erről értekezik *Robert Montagne* abban a terjedelmes tanulmányában, amelyet a *Vie Intellectuelle* tett közzé.

Az izlám abban a formájában, amelyben véglegességet igényelt magának, a VII. és a XIII. század között született meg. Akadnak ugyan szekták, amelyek eltértek ettől, az izlám azonban így is sokkal egységesebb tömböt képez — állítja Montagne —, mint a versengő egyházakra szakadt kereszténység. A tanítás szerint Mohamed fejzte be és koronázta a próféták hosszú sorát, amelyben Noét, Ábrahámot és Krisztust különös tisztelet illeti. Mohamed az, akinek az örökkévaló Isten arab nyelven kinyilatkoztatta gondolatait, hogy az ő révén azután hozzájussanak azokhoz Izmael gyermekei. Ezeket a gondolatokat a Korán, a „könyvek könyve“ foglalja magában, amely nem is az időben és nem is emberi műként keletkezett. Tartalma oly tökéletesen természetfölötti, hogy szentségtörés lenne „hiteles“ fordítását mérlegelni. Eppen ezért haszontalan és meddő dolog lenne a modern kritika szabályaival közeledni hozzá.

A Koránban rögzített dogmák egyszerűek és világosak. Isten mindenható, ő teremti a mindenséget egyik pillanatról a másikra. Az emberek az ő rabszolgái, kötelesek tehát engedelmességet tőr-

vényének, amely pontosan előírja, hogy mi a teendőjük életükben. Akik hiszik a Mohamednek szóló üzenetet, elnyerik a mennyei boldogságot. A keresztények, akik nem értették meg az Irást, és a zsidók, akik meghamisították, mind a pokolba kerülnek. A muzulmánok kiválasztott nép, amelynek a saját útján kell haladnia. Őrizkedjenek a bálványimádástól, attól, hogy Istent teremtett lényekkel társítsák, és az eretnek újításoktól, amelyek nem férnek össze a törvénnyel. Ebben az esetben a hívők Ábrahám tiszta hagyományait folytatják. Szegezzék szemüket a régi prófétákra, de főleg Mohamedre és a vallás aranykorában élt „jámbor nemzedékekre“, amelyeknek törvénytárgyazataiból a Szunna jött létre.

Megállapítja Montagne, hogy szép erkölcsi erények — jámborság, egymás segítése, megnyugvás, bizakodás — virágzottak ebben a zárt rendszerben, amely bámulatos erőről tett tanúságot. Az izlám olyan vallás, amelynek nincsenek papjai, de annyira fejlett és kényszerítő benne a közösségi érzés, hogy a mi fogalmainkat messze túlhaladja. Az egyének mindenben a vallási törvény aprólékos előírásait követik, s önmaguknak ez a szoros alárendelése rendkívül megkönnyíti a magatartások egyöntetűségét. A hívők egymáshoz tartoznak s akár csak a beduinok, amikor vizet mérítenek a mély kútból, a hagyományos kifejezés szerint ők is „mindannyian együttesen húznak Isten kötelén“. Naponta ötször ugyanabban az időben végzik imájukat, arccal Mekka, a szent város felé, ahová kötelesek életükben legalább egyszer elzarándokolni, hogy belép-hessenek „Isten szent házába“. Vallásuk így — mint a történet is mutatja — kevésbé kedvez annak, amit mi individualizmusnak nevezünk. A hívők ragaszkodnak a Szunna fegyelméhez s azoknak a tanítók-nak utasításaihoz, akik a későbbi

századokban fejtegették a törvényt. Ragaszkodnak annál is inkább, mert hitük szerint Isten megígérte nekik, hogy csak a törvénynek más népekre való kiterjesztésével fog növekedni az iszlám birodalma, és pedig az emberi tökéletlenségek és viszályok ellenére is.

Tudjuk, hogy az a mohamedán civilizáció, amely a Koránra épült, Bizánc anyagi és szellemi javaival gazdagodva a IX. és a XV. század között élte fénykorát. Főkéntesen telepedett rá a meghódított területek keresztény és zsidó lakosaira. Nem tagadható, hogy a mohamedán hódítók bizonyos nagylelkűséggel is viselkedtek irányukban, miután szent könyveiket részben maguk is szentnek tekintették. A keresztiesek fölött aratott győzelmek után az iszlámot a perzsa határtól Marokkó óceáni partjáig védte és gyámolította a török hatalom, amely már Nyugateurópa megszerzésén fáradozott. Amikor azonban a renaissance ellenállhatatlan erővel lendítette fel a keresztény népek civilizációját, ebben a versenyben már alulmaradt az iszlám. Lassú hanyatlásnak indult. Szinte elaludt, s álmában a XIX. századig mi sem háborgatta. Városi fejlődése teljességgel megakadt és hajdan magas színvonalú, az európaiat is termékenyítő tudományosságát könyörtelenül guzsba kötötte a teológia és a skolasztika. Az emberek átadták magukat a fatalizmusnak. Nem, vagy alig zavarták őket a politikai alakulások. Nyugtalanág nélkül éltek abban az elszenderítő, mert föltétlen bizonyosságban, hogy „a föld népeinek legjobbját“ teszik.

Az ébredés, amely ugyancsak kínos lehetett számukra, a XVIII. század végével kezdődött. A próféta követőinek tudomásul kellett venniök a vereségeket, amelyeket az oroszok mértek a törökökre, le kellett nyelniök Bonaparte hadjáratát, Anglia és Franciaország politikai és gazdasági terjeszkedését a

Keleten. Eleinte úgy vélekedtek, hogy mindezt csak a technikai elmaradásnak tulajdoníthatják. Erre fogtak hozzá előbb Törökországban, majd Egyiptomban az európai hadviselés és államigazgatás másolásához. Idővel azonban hangot kapott az a nézet is, hogy a liberalizmus politikai formáit szintén át kellene ültetni az iszlám világába. A haladó értelmiség reménykedéssel fordult a nyugati civilizáció felé, amelyet mihamarabb szeretett volna elsajátítani. Kiderült azonban — írja Montagne —, hogy azok a szellemek, akik felkeltek az iszlám évszázados hagyományai és megkötései ellen, nagyon vékony réteget jelentettek. S akkor léptek fel a színen a Korán tanítói, majd maga a nép is.

A mohamedán teológusok is a megoldás módjait vizsgálták. Előtük sem volt kétséges, hogy a technikai fejlődés és az európai imperializmus az iszlámot olyan kisebbrendűségbe sodorta, amely mindenképen magyarázatra szorul. Mert hogyan történhetett meg az, hogy az a mohamedán civilizáció, amelyet maga Isten alapított, ennyire szembetűnően és ennyire törésszerűen veszített tért a „hitetlenek“ ellenében? Dzsemal ed din el Afgani, egy reformokra hajló képzett teológus, aki a politikában is szerepelt, 1880-ben tanulmányútra ment Franciaországba és Angliába. Renannal és Spencerral is beszélt. Otthon kiadott könyvében mégis azt a következtetést fejtette ki, hogy a nyugateurópai népek csupán anyagi téren, a nyers hatalmi eszközök tekintetében emelkedtek fölébük. Ahhoz tehát, hogy szembezállhassanak velük és legyőzhessék őket, valóban át kell venni módszereiket és használni fegyvereiket. Még fontosabb azonban, hogy egységesen visszatérjenek az igaz hithez és szakítsanak az eretnek újításokkal. Nem lesz akkor hamis valláson lévő nemzet, amely az iszlámmal mérkőzhetnék.

Afganinak ezt az elképzelését megnyugvással és örömmel tették magukévá az izlám egyházi szolgálói és az amúgyis misztikus hajlandóságú tömegek. Mert hogy ez a misztikus hajlandóság milyen mélyen gyökerezik az iskolázatlan rétegekben, jellemzi az az epizód, amelyet Montagne elbeszél. Már 1919-et irtak, amikor ő katonai szolgálat közben repülőgéppel leereszkedett egy marokkói hegyi törzs tanyája mellé. A lakosok öszszefutottak, hogy megcsodálják a gépet, mire a törzs egyik véne, nyilván valamelyik főnök, ekként világosította fel őket: „Hallottátok ezt a lármát, de ne zavarodjatok meg, mindjárt megtudjátok, mi az. A keresztények — Isten átkozza meg őket — elrabolták Dávid prófétának — üdv legyen övé — a titkát. Ezt a titkot motornak hívják. Rárakták hajóikra, így lettek a gőzhajók, amelyekkel a tengereket járják; kocsiakra, innen a vonatok, amelyeket síneken gurítanak; végül ezekre a vitorlás faszekrényekre, amelyek emiatt röpülnek és döbörögnek. A keresztények azonban így is, úgy is, mind a pokolba jutnak. Nincs más erő és hatalom, mint Isten, ő pedig a mienk.”

Az önbizalom első fellángolása azonban a távolabbi időkben csakhamar mély aggodalomnak adott helyet. A politikai és gazdasági térfoglalással párhuzamosan a nyugati eszmék, intézmények, gyártmányok és életformák is óhatatlanul behatoltak hozzájuk, ami nem csekély mérvű lelki válságot idézett elő. Egyrészt azért, mert a mohamedán teológusok máig sem tudtak megbirkózni azzal a feladattal, hogy vallásuk tétéleit a modern kornak megfelelték és az értelmiség számára is vonzó köntösbe öltöztették. Méginkább azonban azért, mert a nyugati, főleg francia főiskolákat látogató fiatalságban rendszerint kételkedés vagy közömbösség fejlődött ki vallása iránt. A vezetésre

hivatott rétegek előtt így, e kettős okból mindinkább megrendült a hagyományos középkori tanítás tekintélye. Ennek a helyzetnek ismeretében érthetjük meg azt a heves reakciót is, amely egyedüli megoldásként utóbb a multhoz való visszatérést tűzte ki feladatul. Ahová csak a vallás képviselőinek befolyása elért, „purista” és „legalista” törekvések léptek fel. Mindenütt megalakultak a „mohamedán testvériségek”, amelyek az élet valamennyi területén a hagyományok uralmának helyreállítását erőltették. S nem kétséges — állapítja meg Montagne —, hogy tömegbázisra csakis ők támaszkodhatnak. A folyamat tehát pontosan a fordítottja annak, mint amelyet egyes keresztény országokban, főleg Franciaországban figyelhetünk meg. „Nálunk — írja Montagne — a tömegek váltak közömbössé s velük szemben egy elit tartja eleven lobogásban a vallási eszmények lángját. Igaz, hogy ez az elit eléggé kisszámú, de olykor nagyon is megérezni aktivitását. Ott viszont ma is éppen a tömegek őrzik hűségesen az izlám letéteményét.”

Vannak azonban más természetű nehézségei is az izlámnak. Egyik a fiatalság, kiváltképen a leányok nevelése. A nőket már nyugati befolyásra engedték ki évezredes elzártágukból s az izlám hangadói meglehetősen tanácstalanok abban a tekintetben, hogy mit is csináljanak velük. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a nő sohasem vitt fontosabb szerepet a mohamedán életben. Hasztalan keresnők még a kezdet kezdetén is az olyasféle szent asszonyokat, mint amilyenek a kereszténység igehirdetőit segítették. Mi több, a nőket éppen akkoriban, az induláskor, kimondott bizalmatlansággal nézték, mert a próféta kinyilatkoztatását megelőző szokások és mágikus hagyományok megrögzött képviselőit látták bennük. A mohamedán teológusok — állítja Montagne — nem értenek

a női lélekhez sem, mert amikor például a nők kötelességeiről beszélnek, mindjárt meg is sértik önérzetüket olyan jellemzésekkel, amelyeket nyilván a Levitikusból, az ószövetség legformalisztikusabb könyvéből vettek. Így azután a nők mozgási, pályaválasztási, jogi és közéleti szabadságát igen nehéz az izlám vallási kereteibe illeszteni. Elsősorban az olyan erkölcsi kérdések miatt, amilyenek azelőtt fel sem merülhettek. Hogy maguk a mohamedán vezetők is mennyire érzik ezen a téren a hiányosságokat, szembetűnően mutatja, hogy az algériai berberék és a marokkói nacionalisták keresztény tanítónóket szerződtettek újonnan megnyitott leányiskoláikhoz. Tették ezt annak ellenére, hogy a mohamedánok szemében a keresztény hitre való áttérés változatlanul a legnagyobb bűnnek és botránynak számít.

Történnek-e azonban egyáltalán ilyen áttérések? Statisztikai megnyilvánulások szövege sem jöhetnek — alapítja meg Montagne —, a szórványosan mégis adódó esetek közül azonban nem egynek komoly jelentőséget tulajdoníthatunk. Mintegy húsz évvel ezelőtt például megkeresztelkedett egy marokkói diák, akit társai a maguk nemzedéke legtehetségesebb és legvallásosabb tagjának tartottak. „Ha valaki meg fogja újítani az izlámot, ő lesz az“ — mondogatták róla. Ez a diák csakhamar ferences csuhát öltött magára, anélkül, hogy elejtette volna nemzeti eszményeit. Az izlám belső gyöngeségére is magyarázhatnók ezt, bizonyosságul arra, hogy az izlám már nem tudja megadni napjainkban azt a táplálékot, amelyet az Istenet kereső lelkek várnak. Montagne azonban óv az e fajta általánosítástól, mert megvan az éremnek a másik oldala is, nevezetesen, hogy az izlám is magához térít olykor keresztényeket, nem egyszer képzett és értékes embereket. Az eddig olvasottak után se

gondoljuk ugyanis, hogy a próféta vallása teljesen egyhelyben topogna, vagy hogy elvesztette volna minden vonzását. Először is tény, hogy a vallásosság hagyományhű, őszinte átélése korántsem lankadt, főleg nem azokon a tájakon, amelyeket kevésbé érintett a nyugati behatolás. Hányszor hallottam négy szemközti beszélgetésben muzulmán barátaimtól — írja Montagne — a jóakarató figyelmeztetést: „Te ismered a szent Könyvet, becsületes ember is vagy. Valljad velem, hogy nincs más Isten, mint Allah, és hogy Mohamed az ő prófétája, és te is a mennyekbe jutsz.“ Másodszor pedig tény, hogy a mohamedán térség valamennyi déli határán, a tropikus Afrika belseje felé, a pogányok „izlamizálása“ századok óta megállás nélkül folyik. Talán még gyorsul is napjainkban annak nyomán, hogy biztonságosabb a közlekedés és könnyebb az eszmék terjedése. Az igazság az, hogy ha a katolikusok és a protestánsok megtérítették az afrikai feketék egyötödét, az izlám már az egyharmaduknak is fölötte jár. S nem bizonyos — fűzi hozzá Montagne —, hogy a pogány társadalmak felbomlása, ami már elkerülhetetlen és rohanvást megy végbe, nem az izlám győzelmét hozza-e majd magával a földre ezen a részen a kereszténység fölött.

Am bármekkora szívósságról tanúskodtak a múltban is az ellenérek, a kölcsönös érintkezések másfél százada mégis csak utat tört a keresztény eszmék számára a muzulmán világban — írja Montagne. Annál kedvezőtlenebb jelenség így az a hirtelen változás, amely a legutóbbi években következett be. Heves ellenszenvet észlelhetünk a nyugati civilizáció vallási alapjai iránt is, mintegy kíséző jelenségeként a mohamedán elit eltökéltségének, hogy felhasználja a nemzetközi helyzet nyújtotta nagy lehetőségeket és lerázza országairól a gyarmati függés minden kötelékét.

Montagne tanulmányának jelentős hányadában ezt a legújabb változást tárgyalja s bőven érint politikai kérdéseket is, amelyekben meg lehetős egyoldalúsággal kap hangot a franciák közvetlen érdekelt-sége.

Hogy ilyen nemzeti és vallási megmozdulásra sor kerülhetett — mutat rá Montagne —, ahhoz természetesen ki kellett érlelődniök bizonyos feltételeknek is. Ilyen feltételként emeli ki az arab nyelv újjáteremtését is, amiből a katolikus és protestáns hittérítők is derekasan kivették részüket. Megindulhatott tehát a népművelés és az a sajtó, amely már hozzá tudott férközni a vallásos tömegekhez. A későbbi években a rádiónak talán még nagyobb szerep jutott. Fontos a közlekedés fejlődése is, mert szaporodhattak a zarándoklatok és a nagy vallási összejövetelek. Ma már repülőgépek viszik a résztvevőket a mohamedán unió kongresszusaira, amelyeket hol ebben, hol abban az országban rendeznek meg: az izlám is hasznosítja a maga számára „Dávid próféta titkát“.

Montagne úgy véli, hogy az eleinte csak védekező és inkább csak kulturális színezetű tömörüléseknek a palesztinai zsidó-arab konfliktus adott harcos és politikai jelleget. Azt, hogy ez a konfliktus annyira kiéleződhetett, Montagne sokban a világháborús német-olasz propagandának tulajdonítja, amely tervszerűen szította a vallási gyűlöletet Izrael ellen. Amikor azután Izrael sikeresen visszaverte a katonai beavatkozást, ezek a vallás nevében mozgósított tömegek ellenállhatatlan lendülettel ragadták magasba az arab nacionalizmust. Ez a folyamat magyarázza — legalább is Montagne szerint—, hogy az arab ligában is a muzulmán extremisták kerekedtek felül, szemben a burzsoa nacionalistákkal, s a liga, amely politikai és diplomáciai szövetkezésnek készült, máról-holnapra olyan szervezetté vált,

amely elsősorban a vallási szolidaritást testesíti meg. Jellemző mozzanatként hozta fel Montagne azt az üzenetet, amelyet a szudáni kérés rendezése idején Egyiptom, Marokkó, Algéria és Tripolisz nacionalista vezetői intéztek Szudán mohamedán lakosaihoz. Ebben az üzenetben idézték a Korán verseit, amelyek megtiltják a hívőknek, hogy bármiféle megállapodást kössenek a hitetlenekkel, s felszólították a szudániakat, hogy késedelem nélkül nyujtsák jobbjukat kairói testvéreiknek. Másik jellemző mozzanat, hogy Marokkóban az azonnali felszabadulás sürgetői az összes mecsetekben megünnepelték Libia függetlenségét.

Ezek és az utána következő, nagyjában ismert események alaposan felkavarták a nemzetközi politikát. Montagne behatóan foglalkozik velük, a mi szempontunkból azonban érdekesebbek az izlám „teológiai jövőjére“ vonatkozó fejtegetései. A döntő probléma szerinte, hogy az izlám be tudja-e hozni vallási téren a középkor óta észlelhető többszázados elmaradását. A modern szellemiséghez való messzemenő alkalmazkodás és a prófétai üzenet gyökeres újra-átgondolása szükséges ehhez. A mohamedán teológusok — írja Montagne — maguk is tisztában vannak a nehézséggel, amely abból adódik, hogy a zsidóság és a kereszténység szent könyveit az izlám sohasem fogadta el teljességükben, s hogy a válogatás köztük és tartalmukban merőben a VII. század szemléletét tükrözi. Az sem könnyű feladat számukra, hogy a Szunnát, a prófétikus hagyományt is történelmi kritikának kellene alávetniök. A leghaladóbb teológusok, amilyenekkel különösen Pakisztánban találkozunk, már javában dolgoznak is azon, hogy a későbbi hozzáadásoktól megtisztítsák és új megvilágításba helyezték a Koránt és az első századok hagyományát.

„Csak rokonszenvvel kísérhetjük ezeket a törekvéseket — jegyzi meg Montagne —, kérdés azonban, vajon meg tudnak-e majd birkózni az olyan kemény munkával, amilyenhez a nyugati kereszténységnek is hosszú négy századra volt szüksége, s meg tudnak-e birkózni anélkül, hogy gondolkodói elveszítsék azt a hitet, amely még lelkesíti őket.“ Ugyanilyen vagy ennél is fogasabb kérdés, hogy fel tudja-e

majd eleveníteni és bele tudja-e vinni az izlám a művelt és modern formákba is azt a mélyebb lelkiiséget, amellyel egykor dicsekedhett. Bizonyos, hogy teológusai ebben az irányban is buzgón fáradoznak. Nemrégiben például Párisba látogatott Törökországból egy mohamedán küldöttség, hogy közvetlenül tájékozódjék a franciaországi katolikus papnevelés menetéről és módszereiről.

A KIS ÚT

Allandóan kísért egy gondolat, amely — attól tartok — nem egészen (vagy egyáltalán nem) keresztény. Tapasztalataim azt látszanak bizonyítani, hogy vannak „szerencsés“ és „szerencsétlen“ emberek. Vagyis vannak, akiket üldöz a „sors“, és ezzel szemben vannak olyanok, akiknek minden sikerül az életben.

Én az utóbbiak közé tartozom. Kisgyerek korom óta csak jót kaptam az élettől. Boldog családi körülményeket, eléggé szerencsés adottságokat, hivatást, amely betölti életemet. Ami a külső körülményeket illeti, nincsenek nagy igényeim, ami van, azzal mindig meg vagyok elégedve, — de ez a beállás is csak egyike a szerencsés adottságoknak.

Viszont rokonaim közül nem egyet fátumszerűen üldöz a „sors“. Mindig baj éri őket, akármilyen fognak és sohasem érik el azt, amire vágnak.

Szabad-e hinni az ilyen törvényszerűségben? Mi lehet az okuk keresztény szemmel nézve? Szabad-e hinned saját szerencsémben? És ha nem szabad, hogyan győzzem le ezt a kísértést, mikor legbensőbb öntudatom ugyanúgy bizonyítja, mint legszemélyesebb tapasztalataim?

Ritka élvezet volt derűs levelének olvasása, mert az emberek általában annyira be vannak állítva az önsajnálatra, hogy még akkor is panaszkodnak, amikor nyilvánvalóan jó dolguk van. És válaszolni erre a levélre, az is ritka élvezet, mert kiérzi az ember belőle, hogy nem lesz falrahányt borsó és pusztaiban kiáltó szó az, amit felel.

Tehát!

Igen, úgy látszik, valóban vannak szerencsés és vannak balsorsú emberek, csakúgy, mint vannak

kisnövésűek és nagy természetűek, szőkék és barnák, széphangúak és kappantorkúak. Es nincs kitől megkérdeznem, miért lettem én, vagy testvérem, gyermekeim ilyen és nem olyan!

Nem felelet, hogy a legtöbb ember maga rontja el életét (mégpedig oly elszántan, hogy kötéllel sem lehet visszatartani azoktól a balgaságoktól, amelyeket kitervezett magának). Nem felelet, mert hiszen nyilvánvaló, hogy az ember „szerencséje“ két tényező együttműkö-